

**Ерте балалық шақтағы аутизм балаларды оқыту және
тәрбиелеу пәні бойынша
Кредит саны - 3**

Кенжетаев Рахимбек Рапикович б.ғ.к., доцент
дефектология және әлеуметтік жұмыс
кафедрасының аға оқытушысы.

№ Тақырып/ апта	Тақырыптың атауы	Тақырыптың мазмұны
1	Кіріспе	1.1 Ерте жастағы балалар аутизмі туралы жалпы түсінік
2	ЕЖБА бар балалардың психикалық дамуының ерекшеліктері	2.1 Аутизмі бар балалардың іс-әрекет ерекшеліктері 2.2 Аутизмі бар балалардың жеке тұлғалық және эмоционалды – ерік саласының ерекшеліктері
3	ЕЖБА бар балалардың психологиялық-медициналық-педагогикалық ерекшеліктері	3.1 Аутизмі бар балалардың түйсігі мен қабылдауы 3.2 Аутизмі бар балалардың зейін ерекшеліктері 3.3 Аутизмі бар балалардың есте сақтау ерекшеліктері 3.4 ЕЖБА балалардың ойлау ерекшеліктері
4	Ерте жастағы балалар аутизмі және ұқсас жағдайларды дифференциалды диагностикалау	4.1ЕЖБА пайда болуының себептері мен механизмі
5	Аутизмге шалдыққан баланың дамуын психологиялық-педагогикалық, медициналық-әлеуметтік қолдауын ұйымдастыру	5.1 Диагностика

6	Аутизмге шалдыққан баланың дамуын психологиялық-педагогикалық, медициналық-әлеуметтік қолдау жүйесінде диагностикалық жұмысты ұйымдастыру схемасы	6.1 Диагностикалық жұмысты ұйымдастыру схемасы
7	Аутизмге шалдыққан баламен жұмыстағы заманауи түзету технологиялары	7.1 Аутизмді түзетуге негізделген әдістер
8	ЕЖБА бар балаларға көрсетілетін түзету көмектерінің жүйесі	8.1 Коррекция, адаптация
9	ЕЖБА бар балалармен жүргізілетін түзету-логопедиялық жұмыстың негіздері	9.1 Коррекция, адаптация
10	ЕЖБА бар балалармен жүргізілетін мектептегі түзету-педагогикалық жұмыс	10.1 Коррекция, адаптация

«Ерте балалық шақтағы аутизм балаларды оқыту және тәрбиелеу» **курсының мақсаты** – студенттерді ерте жастағы балалар аутизміне шалдыққан балаларды оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық аспектілерімен таныстыру.

Студенттер оқыту және тәрбиелеу үдерісінде ерте жастағы балалар аутизмі бар балалардың психофизиологиялық кемшіліктерін жою немесе жеңілдетуге бағытталған түзету жұмыстарының тәсілдері мен әдістерін меңгеруі тиіс, сонымен қатар олардағы тұлғалық сапалар, өмірге, еңбек әрекетіне, әлеуметтік бейімдеуге деген оң сапаларды қалыптастыру.

Курсты оқытудағы **міндеттер**:

- инклюзивті мектепте және арнайы (түзету) білім мекемелерінде ерте жастағы балалар аутизміне шалдыққан балаларды оқыту және тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық аспектілері туралы түсініктерін қалыптастыру;
- ерте жастағы балалар аутизмі бар балаларға тән ерекшеліктер түсінігін қалыптастыру;
- олар жасайтын жұмыстың өзіне тән ерекшеліктерін және сол ерекшеліктердің себептерін анықтап ашу;
- арнайы білім беру мекемелерінде сабақтың әр түріне қатысты оқыту және тәрбиелеу технологиясы, түзету-тәрбиелеу жұмыстарының мазмұнын, ұйымдастыру формасын және әдістемелерін көрсету;

Оқу нәтижелері (пәндік және пәндік емес күзіреті)

- Балардың психофизикалық даму ерекшеліктерін ашу
- Ауыр дәрежелі кемістігі бар балалардың оқуының ерекшеліктері
- Ауыр дәрежелі кемістігі бар балалардың ұйымдық жұмыс түрін
- нақтылы тәрбиелік мақсатында теориялық білімді қолдану, игеру, оқу тәжірибесін байқау және қорыту.
- мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеу барысында нақты түзету-тәрбиелеу міндеттерін шешу және тиімді оқыту әдістерін іріктеу іскерлігі болуы қажет;
- мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеу тәжірибесін бақылау мен жалпылауды;
- оқу-тәрбие жұмысының әдістері мен формаларын таңдау нәтижесін анықтауды.

Аутизм симптомдарының сипаттамалары жайлы мысалдарды «аутизм» термині пайда болғанға дейінгі кезеңдердің тарихи деректерінен табуға болады. Мартин Лютердің жазбаларында аутизмнің ауыр түрінен зардап шегетін 12 жасар ұл бала жайлы естеліктер келтіріледі. «Аверондық жабайы бала» атты жазбасында аутизмнің белгілері байқалған. Франция ормандарында мекендеген XVIII ғасырдағы Маугли 1798 жылы 12 жас шамасында адамдар ортасына түсті. Имитация арқылы балаға әлеуметтік дағды мен сөйлеу тілін үйретудің арнайы бағдарламасын дайындаған студент – медик Жан Итардың қамқорлығына алынды.

«Autismus» терминін шизофренияның симптомдарын сипаттау кезінде 1910 жылы швейцар психиатры Энгельн Блейлер ойлап тапты. «Қалыптан тыс намысқорлық» деген мағынаны білдіретін неолатинизмнің негізіне ол αὐτός – «өзім» деген грек сөзін қойып, «кез – келген сыртқы әсерлер төзімсіз беймазалық болып қабылданатын, науқастың өзіндік қиял әлеміне аутистік кетуі» екенін көрсетуді көздеді.

«Аутизм» термині заманауи мағынаға 1938 жылы ие болды. Веналық университеттік госпиталінен Ганс Аспергер неміс тіліндегі балалар психологиясы бойынша дәрістерінде Блейлердің «аутистичные психопаты» терминін қолданды. Аспергер кейіннен «Аспергер синдромы» деген атқа ие болған аутистік спектр бұзылыстарының бірін зерттеді. Бірақ себептер салдарынан дербес диагноз ретінде тек 1981 жылы ғана кең мойындауға ие болды. Джон Хопкинсон госпиталінде жұмыс істеуші Лео Каннер ағылшын тіліне «аутизм» сөзінің жаңа мағынасын енгізді. 1943 жылы 11 баланың мінез – құлық ерекшеліктеріндегі керемет ұқсастықты сипаттауда «ерте жастағы балалар аутизмі» деген сөз тіркестерін қолданды.

В.М. Башинаның «Аутизм в детстве» еңбегінде автор балалар аутизмінің зерттеле басталуын бірнеше кезеңдерге бөледі. Алғашқы жалғыздыққа және бөлектенуге ұмтылатын балалар туралы естеліктер XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың бас кезіне келеді (I кезең).

Аутизм мәселесінің дамуындағы каннерге дейінгі кезең деп аталатын, балалардағы аутизм түсінігі қалыптасқан кезең біздің ғасырымыздың 20 – 40 жылдарын қамтиды (II кезең).

Балалар аутизмі мәселелерінің дамуындағы III кезеңде каннерлік деп атау қабылданды (40 – 80 жылдар). Бұл кезең балалар аутизмі бойынша түбегейлі жұмыстардың жарыққа шығуымен белгіленді. Олардың ішіндегі алғашқылары Л. Каннерге тиесілі болды (1943 ж).

Аутизм дегеніміз – баланың «экстремалды» жалғыздығы, эмоционалды байланыс пен коммуникация орнату қиындығы мен әлеуметтік даму қабілетінің төмедеуі. Л. Каннер аутизмнің негізгі белгісі ретінде «экстремалды жалғыздықты» айтады, сонымен бірге ондағы сөйлеудің бұзылуын немесе мүлдем болмауын, өзіндік әдет – ғұрып формаларына ұмтылуды, сенсорлық стимулдарға әдеттен тыс реакция жасауды тізбектей келіп, бұл ауытқу түрін *конституционалды генезді* даму ауытқуының өзінше бір түрі деп атайды.

Аутизм әртүрлі формаларда кездеседі:

айналада болып жатқан оқиғалардан мүлде бас тарту, араласпау;

белсенді бөлектену;

аутистік қызығушылықтар мен әуестенулер;

4. басқа адамдармен қарым – қатынас жасаудың қиындығы.

Ерте жастағы балалар аутизмі – бұл ерекше психикалық дамудың бұзылысы. Аутизмге шалдыққан балалардың тек қана когнитивтік деңгейі төмендеп қана қоймайды, әлеуметтік өзара әрекеттесудің дамуы бұзылады, басқа адамдармен қарым – қатынасқа түсуі қиындайды.

Ғалым – зерттеуші Ватсон 1989 жылы маңызды коммуникациялық функцияларды бөліп көрсетті:

1.Өтініш. Бұл функция тек вербальды ғана емес, сонымен қоса вербальды емес тәсілдер де болуы мүмкін.

2. Көңіл бөлуді талап теу.

3. Бас тарту. Кейде бұл функция балада жоғары дамиды, соның салдарынан қоршаған ортада қиындықтар тудыруы мүмкін.

4. Түсіндіру.

5. Ақпаратты хабарлау.

6. Ақпаратты сұраныс.

Өзінің эмоциясы жайында хабарлау.

Аутизмге шалдыққан адамдар жоғарыда айтылған функцияларды тез меңгереді. Алайда, алғашқы үш функция бойынша оларда қиындықтар туу мүмкін, яғни бұл функцияны олар қалай пайдалану керектігін білмейді.

Қарым-қатынасқа мұқтаждық – адамдардың аса маңызды қажеттіліктерінің бірі болып табылады. Адам тек қарым-қатынаста ғана, өзге адамдармен қатынастары арқылы ғана өз – өзін түсінуге, әлемдегі өз орнын сезінуге мүмкіндік алады.

Сонымен қатар, баланың ересекпен алғашқы эмоциялы қарым – қатынасы сөйлеудің дамуының алғашқы бастауы болып табылады. Қарым – қатынастың саны мен сапасына баланың болашақтағы коммуникативті қабілеттерінің деңгейі, оның қызығушылықтары, өзіне – өзі түсінуі, сана – сезімі мен санасы тек ересектермен қарым – қатынастарының барысында ғана қалыптасуы мүмкін.

Ол төмендегілердің негізінде жүзеге асырылады:

- қарым – қатынастың субъектісі ретінде оның күйлері мен үйлесетін ересектің жағымды қасиеттері;
- ересектердің балалардың тәжірибесін байытуы;
- ересектердің баланың жаңа білімдерді, іскерліктерді, қабілеттерді меңгеруін талап ететін міндеттерді қоюы;
- ересектердің көзқарастары мен бағаларын бекітуші әрекеттер;
- баланың қарым – қатынаста ересектер әрекеттері мен қылықтарының үлгілерін сіңіру мүмкіндігі;
- балалардың бір – бірімен қарым – қатынас барысында өздерінің шығармашылық бастауларын ашудың жағымды жағдайлары.

Ал аутизмге шалдыққан балалар үлкендермен, құрбыларымен қарым – қатынасы шектеулі болатыны белгілі. Мұндай балалардың коммуникативтік дағдыларын түзету жаттығулары ойын түрінде болғаны жөн. Ойын жаттығулары төмендегідей бағыттарға:

- эмоциялық саланы дамыту;
- сөйлеу дағдыларын дамыту;
- топта жұмыс жасау дағдыларын дамыту.

Емдеудің негізгі мақсаттары – аутизммен ілісе жүретін жетіспеушіліктер мен отбасындағы қысымшылықты төмендету, өмір сапасы мен функционалды тәуелсіздігін жоғарылату. Аутизмді түзетудің бірқатар әдістері бар.

Олар: ТЕЕССН, АВА, Son – rise, заттық терапия (сенсорлық интеграция және стимуляция).

Әлеуметтік қызметкер мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналарына оларды дұрыс дамыту және тәрбиелеу мақсатында төмендегідей ұсыныстар береді:

1. Баланың ерекшелігін дұрыс түсініп қабылданыз;

2. Балаңызға үнемі шыдамдылық пен сүйіспеншілік танытыңыз;

3. Әрқашан өз-өзіңізге сенімді болып, балаңызға ішкі жағымсыз қобалжуларыңызды көрсете бермеңіз;

4. Үй тұрмысына байланысты жұмыстарды балаңызбен бірге атқаруға тырысыңыз;

5. Баланың өз құрдастарымен жиі қарым-қатынаста болуына ықпал жасаңыз. Қоршаған ортамен қарым-қатынасыңызды үзбеңіз;

6. Егер балаңыздан ойындағыңыздай нәтиже шықпаса ренжіп, өкінбеңіз. Нәтиже міндетті түрде болады;

7. Балаңызға көмек беретін арнайы мамандармен тығыз байланыста болыңыз.

Қазіргі таңда бүтінгі қоғамның әлеуметтік мәселелері мен психологиялық дисгармонияларынан туатын отбасылық дағдарыстар бақылануда. Сондықтан отбасымен жұмыс жасау психологиялық коррекцияның маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Оның негізгі сипаттамасы болып қызметі, құрылысы және динамикасы табылады.

ЕЖБА бар балалардың сөйлеуінің бірқатар ерекшеліктері бар. Сөйлеудің экспрессивтік жағы өзгеше қалыптасады.

1. Олар сөйлеп тұрған адамға мүлде реакция жасамайды. Ал енді, сыбырмен немесе әндетіп айтылған сөзді бірден қабылдайды.

2. Бұл балалардың уілдеу түріндегі белсенді тірлік реакциялары қалыпты дамып келе жатқан балаларға қарағанда кешірек қалыптасады, әрі екпін мен әуеннен ада, тым жұпыны болып келеді. Былдырлау тілі, осы сияқты – былдырлап сөйлеу фазасы мүлде жоқ, кейбірінде ересек адамдардың сөзіне былдырлап жауап беру реакциясы мүлде жоқ.

3. ЕЖБА бар балалардың сөйлеуінде кемістік болмайды. Бірақ олар сөйлеуді орынсыз, ешқандай эмоциясыз, шаблонды түрде қолданады. 2-топқа жататын балаларға сөздерді «телеграфтық мөр» түрінде, эхолия түрінде, кейде 1- жақсыз өздерін 3 – жақта сөйлеу белгісі тән.

Аутизмі бар балалар өздерінің зерде мүмкіндіктеріне және мінез – құлықтарының ерекшеліктеріне қарай, жалпы білім беру бағдарламаларымен бірге арнайы(түзету)білім беру ұйымдарының бағдарламалары бойынша тәрбиелене алады.

Аутизмді балаға өзінің басты проблемаларын, яғни қарым – қатынастағы және өзара әрекеттестік жағдайдағы қиындықтарды жеңу үшін достарының әдеттегі ортасы ауадай қажет.

Мектеп оған тек білім мен дағдыны ғана беріп қоймайды, сонымен бірге ең алдымен, басқа адамдармен бірге өмір сүру мүмкіндігін де береді. Сондықтан, мұндай балаларды үйде ұйымдастырылатын жеке-дара оқу түріне көшірмей, мектеп қабырғасында қалдыру өте маңызды.

Аутизмге шалдыққан баланы ауру немесе ауыратын деп санаудың орнына, оның дамуы мен оқуына белгілі бір жайлы жағдай мен тәсіл қажеттіктен «өзгеше бала» деп санаған дұрыс.

Қоғамның міндеті – аутист балалардың басқа балалармен бірге мектепте оқуына және оған қажетті тәсілдерді пайдалануына жағдай тудыру керек.

Кез келген отбасы үшін дамуында кемістігі бар баланың дүниеге келуі - ауыр жарақаттаушы фактор. Әлемдегі барлық отбасылардың ішіндегі аутизмі бар баланы тәрбиелеуші отбасы басқа бұзылыстары бар балаларды тәрбиелейтін отбасылармен салыстырғанда аса зардап шегуші болып табылады. Бұл үшін объективті себептер де бар:

бала жағдайының барлық ауырлығын кенеттен ұғыну;

аутизмі бар балаларға қандай да бір көмек жүйесінің болмауы;

аутист баланың отбасы тіпті жақындарының да адамгершілік қолдауынан айырылған;

балаға деген аса тәуелділігі үшін анасының уақыты мен жеке бостандығының шамадан тыс шектеулілігі;

ата-аналарына жеткілікті түрде эмоционалды әсер бермейді (анасының көзіне қарамайды, қолда болғанды ұнатпайды, тіпті анасын көп адамдардың арасынан айырмайды).

Үй жағдайында баланы тәрбиелеуде орны мен уақытын белгілеуде жиі қойылатын сұрақтар:

- Ата-аналарға үйді сәйкестендіріп ойластыруды қолдану керек па?

Біздің тренингтік сессиямыз кезінде ортаны жедел ұйымдастырылған сыныпта бейімдідік. Біздің тәжірибеміз ата-аналарға дем береді. Біз тәжірибелі мамандар жетекшілігімен үй жағдайында кеңістік пен апта күндерін бағдарлауды үйренген көптеген адамдарды білеміз. Әрине, үй жағдайында ата-аналар мектеп жабдықтарын жасайды деп ешкім айта алмайды. Ата-аналармен жұмыс жекелеген негізде олардың қажеттіліктері мен басымдылықтарын, сонымен қатар, бүкіл отбасының тұтастай жағдайын есепке ала отырып жүргізіледі.

- Мұндай ойластырулар аутизмнен зардап шегетін баланың танымдық іс-әрекетін дамытуға мүмкіндік туғызады ма? Аутист балаларда шамадан тыс қалыптастырылған шартты рефлексстернегативті нәтижелерге әкеліп соқтырмайды ма?

Бұл сұраққа мен: егер мен сізбен сөйлесіп тұрсам, сіз мені түсінесіз, осы кезде сізді шартты рефлекс қалыптасады деп ойлайсыз ба? деген сұрақпен жауап беруді қалар едім. Әрине жоқ. Біздің ойластырғанымыз тек қарым – қатынастың құрал-жабдығы ғана болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

Гилберт К. Аутизм медицинское и педагогическое воздействие : кн. для педагогов - дефектологов : пер. с англ. / К. Гилберт. - М. : Владос, 2003. - 144 с.

Башина В. М. Аутизм в детстве: научное издание / В. М. Башина. - М. : Медицина, 1999. - 239 с.

Питерс Т. Аутизм: от теоретического понимания к педагогическому воздействию: кн. для педагогов - дефектологов / Т. Питерс. - М. : ВЛАДОС, 2002. - 238 с.

Речицкая Е.Г., Гушина Т.К. психолого-педагогическая диагностика развития детей с ОВЗ (С нарушением слуха). – М., 2019

Артпедагогика и арттерапия в специальном и инклюзивном образовании. – М., 2019